

بررسی مصادیق خیر در روایاتی با عنوان "اذا اراد الله بعدد خیرا..."

منصوره آبدار اصفهانی^۱

چکیده:

بحث خیر و شر از موضوعاتی است که همواره مورد توجه اندیشمندان بوده است. خیر و شر در قرآن و روایات معصومین (علیهم السلام) بازتاب گسترده‌ای از جنبه‌های مختلف دارد. انسان بدون در نظر گرفتن خیر نمی‌تواند در امور زندگی به ثبات نظر برسد؛ زیرا دنیا محل تغییرات و تحولات است و تنها انسان است که در مواجهه با امور و در مقام اختیار قرار دارد و می‌تواند بهترین حالت را انتخاب کند. از آنجایی که عقل و فطرت انسان به همه مصلحت‌ها و مفسده‌ها احاطه ندارند و گاه به واسطه احساس علاقه به چیزی، آن را خیر یا شر می‌پندارد بنابراین لازم است یکی از مهم‌ترین مطالعات انسان در زندگی مربوط به این موضوع کلیدی باشد که ملاک خیر و شر چیست؟ در این زمینه روایاتی با این عنوان مطرح شده که در آن تعدادی از مصادیق خیر و شر بیان شده است. بر این اساس مقاله حاضر به بررسی چستی مصادیق خیر در روایاتی با عنوان "اذا اراد الله بعدد خیرا..."، به مصادیق و آثار فردی آن به روش توصیفی-تحلیلی پرداخته است. مصادیق مختلف مطرح شده برای خیر را می‌توان در دو گروه مصادیق علمی و عملی تقسیم‌بندی نمود. مصادیق علمی بدست آمده شامل؛ فقیه شدن در دین، هدایت شدن به راه ائمه و صراط مستقیم، شرح صدر، خودشناسی بود. و مصادیق عملی بدست آمده شامل؛ ترغیب به عفت، سخاوت بجا، قناعت، صرفه جویی و حسن تدبیر و انتقاد پذیری و انجام عمل صالح پیش از پایان زندگی است.

کلیدواژه‌ها: اراده، خیر، خیر در قرآن، خیر در احادیث، آثار خیر در زندگی

۱. مقدمه:

یکی از موضوعات مطرح شده در قرآن و احادیث، خیر و شر است. هر کسی با هر گرایش اعتقادی بطور فطری، خیر و شر را تشخیص می‌دهد. امام صادق (علیه السلام) هدایت و شناخت را در تفسیر آیه "وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ"^۲: نَجْدَ الْخَيْرِ وَالْشَّرِّ؛ شناخت راه خیر و شر می‌داند. و هدایت فطری همان تعبیری است که در سوره شمس آیه

Smrdaoodi@yahoo.com

^۱ سطح ۲، مدرسه علمیه رکن الملک اصفهان.

^۲ بلد: ۱۰

(۸ و ۷)^۱ از آن به الهام تعبیر شده است. اگر این شناخت از انسان گرفته شود، در واقع، انسانیت از او گرفته شده چنانچه در کلام امام علی (علیه السلام) آمده است: "مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الْخَيْرَ مِنَ الشَّرِّ، فَهُوَ بِمَنْزِلَةِ الْبَهِيمَةِ؛ هر کس نیک را از بد باز نشناسد، همچون حیوان است."^۲

با توجه به روایات "اذا أراد الله بعبد خيراً..." خیر، نعمتی الهی است که تنها در اختیار بندگان شایسته قرار می‌گیرد که با اراده خویش سد راه ورود وسوسه‌های شیطانی می‌شوند. از آن جایی که عقل و فطرت انسان از تشخیص تمام مصادیق خیر و شر ناتوان است لذا به همه مصلحت‌ها و مفسده‌ها احاطه ندارد، از این رو انسان گاه به دلیل دلبستگی و احساس علاقه به چیزی، به اشتباه آن را خیر یا شر می‌پندارد. و قرآن کریم به آن اشاره می‌کند که: "وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ"^۳؛ چه بسا چیزی را خوش نمی‌دارید؛ ولی برایتان خوب است و چه بسا چیزی را دوست دارید؛ ولی برایتان بد است."^۴، سخن امام علی (علیه السلام) نیز تأکیدی بر این تشخیص است که: "ما شرُّ بشرٍ بعدَهُ الْجَنَّةُ، و ما خیرٌ بِخیرٍ بعدَهُ النَّارُ، و كُلُّ نَعِيمٍ دُونَ الْجَنَّةِ مَحْقُورٌ، و كُلُّ بَلَاءٍ دُونَ النَّارِ عَافِيَةٌ"^۵. در این عبارت کلمه «خیر» اول به معنای خوشایند و مطبوع به کار رفته و «خیر» دوم به معنای آن چه در واقع به نفع و سعادت انسان است. و در مقابل آن کلمه «شر» اول به معنای امر ناپسند به کار رفته و «شر» دوم به معنای آن چه که در واقع به ضرر انسان منتهی می‌شود.^۵ بنابراین ملاک خیر و شر بودن یک چیز را می‌توان از نقش آن در آسایش ابدی انسان دانست. وحی معیاری است که عقل و فطرت برای تشخیص خیر و شر نیازمند آن است که اساس تشخیص تمام مصلحت‌ها و مفسده‌ها است. لذا می‌توان از آن برای تأمین سعادت ابدی انسان و کامل‌ترین برنامه زندگی بهره برد. انسانها چون از پشت پرده و عاقبت امور خبر ندارند فقط بر اساس مطبوع و نامطبوع بودن چیزی در دنیا، خیر یا شر بودن آن را نتیجه می‌گیرند؛ لذا قضاوتشان سطحی و عاطفی است نه عمقی و عقلی. عقل انسان حکم می‌کند که صرفاً بر اساس احساسات قضاوت نکند؛ بلکه ضرر و نفع واقعی خود را در نظر بگیرد. ممکن است چیزی در واقع به ضرر انسان باشد؛ اما در عین حال خوشایند او هم باشد چنین چیزی را نمی‌توان خیر

^۱ "وَنَفْسٍ وَ مَا سَوَّاهَا ، فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا"

^۲ ابو محمد حرانی، تحف العقول، ص ۱۵۶

^۳ بقره: ۲۱۶

^۴ نهج البلاغه، حکمت ۳۸۷. (شری که پس از آن بهشت است، شر نیست و خیری که در پی آن، آتش دوزخ است، خیر نیست.

هر نعمتی کم تر از بهشت، ناچیز است و هر بلا و رنجی کم تر از دوزخ، عافیت است.)

^۵ بنی هاشمی، عدل در عالم تکوین، ص ۱۲۱

دانست. ممکن است چیزی در حقیقت به نفع انسان باشد؛ اما به جهت روحی برای او ناخوشایند و ناپسند باشد.^۱

اما خیر چیست؟ و بر مبنای روایات "اذا أراد الله بعبد خيرا..." چه مصادیقی برای آن مطرح شده است؟ و چه آثاری در زندگی فردی دارد؟ در پاسخ به این مسائل به احادیث مشابه دیگری با عنوان "اذا أراد الله باهلا بی خیرا..." و "اذا أراد الله بقوم خیرا..." و "اذا أراد الله بک خیرا..." نیز برخورد شد، اما هدف خاصه این پژوهش بررسی مضمون و مصادیق روایات "اذا أراد الله بعبد خیرا..." است که به روش تحلیلی تطبیقی به بررسی چستی مصادیق علمی و عملی آن پرداخته خواهد شد.

آخرین پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه عبارتند از :

۱. کتاب خیر و برکت از نگاه قرآن و حدیث نوشته‌ی محمد محمدی ری شهری، وی در این کتاب همه‌ی احادیث خیر و برکت را جمع آوری نموده ولی پیرامون احادیث وارده توضیحی داده نشده است.

۲. پژوهش دیگر کتاب اخلاق/سلامی به نگارش سید علی شاه چراغی است در این اثر به برخی ویژگی‌های اهل خیر در روایات معصومین (علیهم السلام) از جمله پاکدامنی و اخلاق حسنه و برخی از مصادیق روایات "اذا أراد الله بعبد خیرا..." به صورت گذرا اشاره شده است.

۳. حسن سراج‌زاده در مقاله‌ی "خیر و شر اخلاقی در قرآن" مفاهیم اخلاقی را تحت عنوان خوب و بد و درست و نادرست تقسیم کرده ولی همه مصادیق را بررسی ننموده است.

۴. مقاله "استخاره و اراده خداوند" از محمود کریمیان بیشتر به مباحث استخاره پرداخته و در عین حال به برخی از مصادیق "اذا أراد الله بعبد خیرا..." نیز اشاره نموده است ولی به همه مصادیق پرداخته نشده بود.

۵. مقاله‌ی دیگر "معناشناسی خیر در قرآن" نوشته‌ی دکتر اعظم پرچم، عاطفه محمدزاده، مهناز قاسمی است در این مقاله دانش لغت، بافت و سیاق آیات و روابط بینابینی آنها، حوزه معنایی و مصادیق خیر، واژه‌های مرتبط یا متضاد، کاربردهای خیر در قرآن و خیر معنوی تحت مصادیق ایمان، توبه، تقوا و صبر در راه خدا اشاره شده است. اما به تمام مصادیق خیر در مورد انسان اشاره نشده است.

اگرچه هر یک از این مطالعات در جای خود ارزشمند است، اما در بحث مصادیق‌یابی روایات "اذا أراد الله بعبد خیرا..." جامعیت ندارد و در مجموع کتاب یا مقاله‌ای پژوهشی با این عنوان یافت نشد، البته در پژوهش حاضر سعی شده که برخی مصادیق اراده الهی در بندگان با نظر تطبیقی با آیات قرآن کریم بررسی شود.

۲- مفهوم‌شناسی

^۱ همان، ص ۱۱۹

۱-۲- مفهوم اراده

اراده در لغت از ریشه "رود" گرفته شده و در تعریف صاحب‌العین به معنای طلب و اختیار است.^۱ راغب اصفهانی اراده را، سعی و کوشش در طلب چیزی که قوای مرکب از میل شدید و نیاز و آرزو دانسته است. اراده در اصطلاح در دو ساحت؛ اراده در ساحت خداوند و انسان تعریف شده است.

اراده در ساحت خداوند؛ حکم و نتیجه و پایان آن است و از آن جهت که خداوند برتر از آن است که میل داشتن در او تصور شود.^۲ و مقابل آن کراهت و جبر است و از آنجا که یک شیء دارای محدودیت‌های داخلی و خارجی است پس هر اندازه محدودیت کمتر باشد اراده قوی‌تر است تا جایی که به مرتبه‌ای برسد که در آن هیچ‌گونه حدی نیست. بطوریکه اراده در خداوند عدم هرگونه محدودیت در اصل وجود حق تعالی است.^۳

۲-۲- مفهوم شناسی خیر:

خیر از نظر لغوی کلمه‌ای عربی و مخالف شر و به معنای هر چیزی است که انسان‌ها به آن متمایل هستند همانند عقل و عدالت. خیر به اعتقاد ابن فارس به معنای توجه و رغبت است.^۴ این در حالی است که برخی ریشه اصلی خیر را انتخاب و برگزیدن و برتری بر غیر می‌دانند؛ در نتیجه خیر چیزی است که از بین افراد انتخاب و اختیار می‌شود و دارای رجحان و برتری است و دارای مراتب گوناگونی است.^۵

خیر در اصطلاح نیز دو گونه است:

۱. خیر مطلق یعنی چیزیکه در هر حال مورد رغبت است؛ چنانچه در توصیف پیامبر معیار شناخت خیر و شر برای یک چیز با توجه به عاقبت آن بیان شده است؛ بنابراین سود و نفع آنی در زمان محدود، خیر و شر را تعیین نمی‌کند، ملاک هر کاری و هر خیر و شرّی پایان آن است از این‌روی خداپرستان که به عاقبت و عکس‌العمل کارها معتقدند نیکوترین راه و تمام خیر و نیکی را برگزیده‌اند و لو اینکه در انجام عبادات و احکام اجتماعی اسلام زحماتی متحمل شوند.

^۱ فراهیدی، العین، ج ۸، ص ۶۳

^۲ راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۷۱

^۳ مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۲۷۱

^۴ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۲۳۲.

^۵ مصطفوی، التحقیق؛ ج ۳، ص ۱۵۱؛ کوثری، عباس، فرهنگ‌نامه تحلیلی وجوه و نظائر در قرآن، ج ۲، ص ۱۳۷

۲. خیر نسبی؛ به این معنا که چیزی برای یکی خیر است و برای دیگری شرّ، مثل مال که نسبت به فردی شر است و نسبت به دیگری خیر است. در قرآن در مورد مال می‌فرماید: "إِنْ تَرَكَ خَيْرًا" ^۱ و در جای دیگر می‌فرماید: "أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ" ^۲.

۳-۲ - مفهوم خیر و شر منسوب به خداوند:

با توجه به اینکه اراده به عنوان مبدا فعل دارای اهمیت می‌باشد، شناخت عواملی که در شکل‌گیری آن موثر قابل توجه است. از آن جایی که اراده خداوند مطلق است؛ یعنی افعال انسان از اراده او سرچشمه می‌گیرد. اما چنین مفهومی به معنای سلب اراده از انسان نیست؛ زیرا این دو اراده در طول یکدیگرند. اراده الهی به معنای وجود نظام علی و معلولی حاکم بر پدیده‌های جهان است؛ نه مداخله بی واسطه خدا. در این بین اراده انسان نیز جزئی از همین نظامی است که خدا آفریده؛ نه چیزی خارج از آن و مشیت و اراده الهی، به معنای وجود همین نظام علی و معلولی حاکم بر پدیده‌های جهان است؛ نه مداخله بی‌واسطه خدا. ^۳ و اما در این رابطه نقش اراده الهی به این ترتیب موثر است.

الف) تقدیری بودن خیر و شر

از آن جایی که خداوند خالق انسان است و او را مختار خلق کرده است چگونه خیر و شر را برای بندگان می‌خواهد؟ علامه مجلسی در روایتی از امام باقر (علیه السلام) نقل می‌کند که: "وَالشَّرُّ وَهُمَا خَلْقَانِ مِنْ خَلْقِي فَطُوبَى لِمَنْ قَدَرْتُ لَهُ الْخَيْرَ وَوَيْلٌ لِمَنْ قَدَرْتُ لَهُ الشَّرَّ وَوَيْلٌ لِمَنْ قَالَ كَيْفَ ذَا؟" ^۴ خداوند می‌فرماید: منم خدا که معبودی جز من نیست، آفریننده خیر و شر، خوشا بحال آنکه خیر را به دستش جاری ساختم، وای بر آنکه شر را به دستش جاری ساختم و وای بر آنکه بگوید: چگونه این شد و چگونه آن (و بگوید خدا خالق خیر و شر نیست). ^۵

در روایتی دیگر از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است که "قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا خَالِقُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ فَطُوبَى لِمَنْ أُجْرِيَتْ عَلَيْهِ الْخَيْرُ وَوَيْلٌ لِمَنْ أُجْرِيَتْ عَلَيْهِ الشَّرُّ وَوَيْلٌ لِمَنْ يَقُولُ كَيْفَ ذَا وَ

۱ بقره: ۱۸۰

۲ مؤمنون: ۵۵

۳ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۰۰

۴ مکارم شیرازی، جایگاه اراده ما در کنار اراده مطلق خداوند

۵ کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۲.

۶ مصطفوی، أصول الکافی، ترجمه مصطفوی، ج ۱، ص ۲۱۵.

او را پاک می گرداند . عرض شد : چه چیز بنده را پاک می کند ؟ فرمود: انجام عمل شایسته‌ای را به او الهام می فرماید و آنگاه جانش را می گیرد.^۱

شریف رضی در کتاب *المجازات النبویه* از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نقل کرده است: "اذا اراد الله بعبد خيراً غسله. قيل له: يا رسول الله و ما غسله؟ قال: يفتح له بين يدي موته عملاً صالحاً يرضى حتى يرضى عنه من حوله"؛ آنگاه که خدا خیر بنده‌ای را بخواهد او را غسلی (شیرین) می کند. یاران گفتند: ای پیامبر خدا، او را غسلی میکنند یعنی چه؟ فرمود: انجام عمل صالحی را که از آن خشنود می شود، به هنگام مرگ بر او القا می کند تا اطرافیان هم از او راضی و خشنود شوند. "

به نظر شریف رضی ؛ معنای این که او را غسلی می گرداند آن است که کارش را شیرین می کند تا شایستگان او را ستایش کرده و پرهیزگاران از او خشنود شوند، پس چنین شخصی همانند چیزی است که با غسل آمیخته شده و از گلوها (به راحتی) پایین می رود و از آن در همه ذائقه‌ها لذت برده می شود.^۲ در کتاب *مقایس اللغة* آمده است که معنای غسلی کردن آن است که یاد او را گوارا می گرداند و با (توفیق بر) انجام کارهای شایسته او را در دل های مردم شیرین می کند. مثل آن که بگویی غذا را غسلی کردم، یعنی در آن غسل قرار دادم. و اخلاق فلانی آمیخته به غسل است، یعنی اخلاقش گوارا است.^۳ علاوه بر این موارد ذکر شده، موارد دیگری نیز تحت عنوان «آن گاه که خدا خیر کسی را بخواهد» در روایات آمده که اشاره به آن ها نوشتار را به درازا می کشاند. علاقه مندان می توانند با جستجوی عبارت «اذا اراد الله بعبد» و یا «اراد بعبد» در نرم افزارهای حدیثی آن ها را ملاحظه نماید.

نتیجه:

از آنجا که هر دوستی و محبتی یا دشمنی آثاری دارد در این تحقیق بررسی شد که اگر خداوند خیر یا شر بنده‌ای را بخواهد چه کارهایی برای او می کند . لذا بنده با نشان دادن لیاقت خود حائز مقامی می شود که زمینه ساز پاداش های الهی می شود ولی خوبی در نزد خداوند غیر از آن چیزی است که در ذهن افراد تداعی می شود. خیر در نزد افراد نوعاً متمکن بودن و دسترسی به امکانات بیشتر است و از دید الهی از نظر فکری فقیه در دین و هدایت به صراط مستقیم و ظرفیت و تحمل بالا و بی رغبتی به دنیا، خودشناسی است و نمود آن از نظر عملی در زندگی فردی ترغیب به عفت از شکم بارگی و سخاوت مند و صرفه جو و دارای حسن تدبیر

^۱ ری شهری، میزان الحکمه ، ج ۳، ص ۵۵۶، ح ۵۵۹۷

^۲ شریف الرضی، المجازات النبویه، ص ۳۷ و کریمیان، استخاره و اراده خداوند، ص ۴۹

^۳ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۴، ص ۳۱۴

و انتقاد پذیری و در حال تدارک توبه و استغفار و سرانجام پرونده خود را با انجام اعمال صالح و حسن عاقبت به پایان می‌برد. و باید خیر را در جامعه معرفی کرد تا نوعاً زاویه دید افراد به آن عوض بشود. با توجه به روایات "اذا اراد الله بعبد خیراً..." که در کلام معصومین آمد مصادیق مختلفی برای خیر مطرح در دو گروه مصادیق علمی و برخی در مصادیق عملی تقسیم‌بندی شد. اگر مصادیق عملی روایت "اذا اراد الله بعبد خیراً" به مرحله عمل برسد مشخص می‌شود که فرد بهره‌ وافر از علم خود برده است و در زوایای زندگی او اثر خود را گذاشته است. کسی که خداوند خیر او را بخواهد طبق فرمایشات معصومین (علیهم السلام) هم خوب می‌فهمد و هم به‌خوبی عمل می‌کند.

فهرست منابع:

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

منابع فارسی

- الله بداشتی، علی، *اراده خدا از دیدگاه فیلسوفان و متکلمان و محدثان*، قم: موسسه بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۱ ه.ش..

- بنی هاشمی، سید محمد، *کتاب عدل (عدل الهی در عالم تشریع حلقه هفتم)*، قم: منیر، چاپ اول، ۱۴۰۰ ه.ش.

- بنی هاشمی، سید محمد، *کتاب عدل (عدل الهی در عالم تکوین حلقه ششم)*، قم: منیر، چاپ اول، ۱۴۰۰ ه.ش.

- جوادی آملی، عبدالله، *تسنیم تفسیر قرآن کریم*، قم: اسراء، چاپ دوم، ۱۳۹۲ ه.ش.

- حرّانی، ابو محمد، *تحف العقول عن آل رسول*، ترجمه: صادق حسن زاده، قم: آل علی، چاپ دهم، ۱۳۸۷ ه.ش.

- حیدری نراقی، علی محمد، *رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)*، قم: مهدی نراقی، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۷ ه.ش.

- شعرانی، ابوالحسن، پژوهش های قرآنی علامه شعرانی در تفاسیر مجمع البیان، روح الجنان و منهج الصادقین، قم: بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۸۶ ه.ش.

- قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۸ ه.ش.

- طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۳۹۰ ه.ق.

- قرشی بنابی، علی اکبر، احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، چاپ دوم، ۱۳۷۵ ه.ش.

- کلینی، محمد بن یعقوب، أصول الکافی، ترجمه: مصطفوی، تهران: کتاب فروشی علمیه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹ ه.ش.

- کوثری، عباس، فرهنگنامه تحلیلی وجوه و نظائر در قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۴ ه.ش.

- لقمانی، احمد، بهترین آرزوهای زندگی، قم: بهشت بینش، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ه.ش.

- محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، قم: بوستان کتاب، چاپ ۳۱، ۱۳۹۱.

- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ترجمه حمید رضا شیخی، قم: دارالحدیث، چاپ هفتم، ۱۳۸۶ ه.ش.

- مکارم شیرازی، پیام امام امیر المؤمنین (علیه السلام)، ناصر، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۸۶ ه.ش.

- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الإسلامیه، چاپ دهم، ۱۳۷۱ ه.ش.

منابع عربی:

- ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، قم: دار الشریف الرضی للنشر، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ه.ق.

- ابن فارس، أحمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۴ ه.ق.

- بندر ریگی، محمد، المنجد، تهران: ایران، چاپ دوم، بی تا.

- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دار الکتب الإسلامی، ۱۴۱۰ ه.ق.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت: دار الشامیة، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه.ق.

- شریف الرضی، محمد بن حسین، المجازات النبویة، قم: دار الحدیث، ۱۳۸۰ ه.ش.

- طبرسی، فضل بن حسن، **جوامع الجامع**، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۵ ه.ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ ه.ش.
- طوسی، محمد بن الحسن، **الأمالی**، قم: دار الثقافة، چاپ اول، ۱۴۱۴ ه.ق.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، **العین**، قم: هجرت، چاپ دوم، ۱۴۰۹ ه.ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، **الكافی**، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ه.ق.
- محمدی ری شهری، محمد، **خیر و برکت از نگاه قرآن و حدیث**، ترجمه جواد محدثی، قم: فرهنگی دار الحديث، ۱۳۷۸ چاپ چهارم، ه.ش.
- مجلسی، محمد باقر، **بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار**، بیروت: دار إحياء التراث، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه.ق.
- مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ ه.ش.

- مفید، محمد بن محمد، **الأمالی**، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ه.ق.

مقالات:

- جوادی آملی، عبدالله، "هدایت پاداشی و ضلالت کیفری"، سامانه نشریات دفتر تبلیغات اسلامی پاسدار اسلام، ۱۳۷۱ ه.ش، شماره ۱۲۴.
- صفایی حائری، علی، "روش نقد"، قم، لیلۃ القدر، بهار ۱۳۸۶ ه.ش، شماره ۲.
- کریمیان، محمود، "استخاره و اراده خداوند"، **مجله حدیث و اندیشه**، ۱۳۸۹ ه.ش، شماره ۸.
- مصباح، محمد تقی، "اوصاف شیعیان واقعی از منظر امام باقر علیه السلام"، **مجله معرفت مهر**، ۱۳۹۹، شماره ۲۷۴.

پایگاه اینترنتی:

- درس اخلاق آیت الله جوادی آملی، <https://hawzah.net> > News > View
- ری شهری، پایگاه رسمی آیت الله ری شهری، اصلاح عیوب (۲)، <http://hadith.net/post>

- مکارم شیرازی، پایگاه رسمی آیت الله مکارم شیرازی، جایگاه اراده ما، در کنار اراده مطلق خداوند،
<https://makarem.ir>